

el-Üşî'nin *el-Fetâva's-Sirâciyye* Adlı Eseri ve Bu Eserdeki Bazı Özgün Görüşleri

M. Macit Sevgili*

Öz

el-Üşî, VI./XII. yüzyılda, Fergana bölgesinin Oş beldesinde yaşamış önemli bir Hanefî hukukçudur. Onun, fıkha dâir yazmış olduğu *el-Fetâva's-Sirâciyye* adlı eseri, Hanefî literatüründe geniş yer bulan ve Hanefî hukukçular tarafından başvuru temel referanslardan biri olmuştur. *el-Fetâva's-Sirâciyye*'yi orijinal ve farklı kılan temel özellik, el-Üşî'nin, birçok hukukî meselede özgün yaklaşımlar/perspektifler geliştirmesi ve başka fetvâ kitaplarında bu düzeyde rastlanılmayan “nevâzil”/“vekâi”/“nevâdir” türü hukukî meselelere sık sık yer vermesidir. Aynı şekilde el-Üşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin sonlarında, “fetvâ” ve “fetvâ usûlü”ne dâir konuları içeren ve fetvâ edebiyatı açısından dikkat çekici kısa bir bölüme yer vermiştir. Bu mütevâzî çalışmamızda, el-Üşî'nin söz konusu çözümlerini ve “fetvâ usûlü”ne dâir geliştirdiği bazı görüşleri saptamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh (İslâm Hukuku), Üşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*.

The Novel Remarks by Sirâj al-Dîn Ali b. Uthmân al-Üshî in his Work Named *al-Fatâwâ al-Sirâjiyya*

Abstract

al-Üshî is one of the most significant legists in Hanafite school, who lived particularly in the city of Osh and mostly in the region of Fergana in the VIth/XIIth century. His work named *al-Fatâwâ al-Sirâjiyya* that he wrote on fiqh (Islamic Law) has been one of the basic reference resources, which has had wide coverage in Hanafite literature and applied by Hanafî legists. The basic characteristic of *al-Fatâwâ al-Sirâjiyya* that makes it original and distinctive is that al-Üshî (from Osh, in English) developed novel understandings or perspectives in many matters of law and often discusses the legal topics in the form of “nawazil”/“wakâyi”/“nawâdir” which you cannot find at such level. Likewise, it is noted in terms of fatwa literature that a short section takes place in the ending of the book of *al-Fatâwâ al-Sirâjiyya* by al-Üshî, which concerns about “fatwa” and “method of fatwa”. In this unpretentious work, we aim to identify the analyses made by al-Üshî in that book and describe some views that he developed regarding the “fatwa method”.

Keywords: Fiqh (Islamic Law), al-Üshî, *al-Fatâwâ al-Sirâjiyya*.

I. el-ÜŞÎ'NİN *el-FETÂVA'S-SİRÂCIYYE* ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

Siracüddin Ebû Muhammed Ali b. Osman b. Muhammed b. Suleyman b. Ali et-Teymî el-Evsî el-Üşî el-Hanefî (ö. 569/1173-74 veya 575/1179-80),¹ Fergana bölgesinin, günümüzde Kırgızistan sınırları içerisinde bulunan Oş beldesinde yaşamıştır. *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin el yazma bir nüshasında el-Üşî, Suleymân b. Hâlid el-Yemenî'nin soyundan

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri (İslam Hukuku) Anabilim Dalı; macitsevgili@hotmail.com

1 Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn* adlı eserinin bir yerinde Üşî'nin vefât yılı olarak h. 569'u; başka bir yerde ise h. 575'i verir. Bkz. Mustafâ b. Abdullâh Kâtib Çelebî Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmî'l-Kutub ve'l-Funûn*, Mektebetu'l-Musnî, Bağdad 1941, II, 1200, 1349. el-Bağdâdî, onun h. 575 yılında tâûn hastalığından vefât ettiğini belirtir. Bkz. İsmâil b. Muhammed Emîn el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Ârabî, Beyrut t.y., I, 700.

geldiğine dâir bir not düşmüştür.² el-Ûşî'nin fıkha dâir eserleri şunlardır: *el-Fetâva's-Sirâciyye*, *Cevâhiru'l-Ahkâm fi'l-Fıkh ve Muhtelifu'r-Rivâye*.³

Bu başlıkta, *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin önemli gördüğümüz bazı özellikleri, eserin müellife âdiyeti ve esere referansta bulunan sonraki temel kaynaklar gibi konular irdelenmeye çalışılacaktır.

A. Tür, Muhtevâ ve Şekil Açısından *el-Fetâva's-Sirâciyye*

VI./XII. yüzyıl, “nevâzil” edebiyatına dâir eserlerin hızlı bir şekilde artış gösterdiği bir dönem olmuştur.⁴ “Vâkıât”, “vekâ’i”, “nevâzil”, “fetâvâ”, “havâdis”, “kazâyâ” ve “nevâdir”, -muhteva farkları bir yana- aynı anlam alanına denk düşen kavramlardır. *el-Fetâva's-Sirâciyye*, söz konusu edebiyat türünün en popüler eserlerinden biridir. Nitekim Katip Çelebi, eserde bu tür meselelerin çok olduğunu kaydeder.⁵ Eserin bu özelliğiyle ilgili olarak tabakât müellifleri şu ibâreyi düşerler:

فيه نوادر وقائع لا توجد في أكثر الكتب

“Bunda [*el-Fetâva's-Sirâciyye*’de], başka kitaplarda bulunmayan ‘nevâdir’, ‘vekâi’ bulunmaktadır.”⁶

el-Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*'yi, h. 569/m. 1173 yılında;⁷ diğer “fetvâ” kitaplarında görüldüğü gibi “cedelci” ve “kazuistik” bir üslupla yazmıştır.

Müellif, *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin başında, “eserin hacim açısından küçük, yarar açısından ise büyük olduğunu” şu sözlerle ifâde eder:

إنه كتاب صغير الحجم كثير الغنم لإحتوائه على الأتم من الفوائد والأعم من الفرائد⁸

el-Fetâva's-Sirâciyye, gayet sistematik bir eserdir. “Kitâb” olarak anılan her bölüm başında, bölümün kaç konudan oluştuğu, konu isimleriyle birlikte zikredilir ve akabinde

2 Bu not için bkz. Zharkynbai Sebetov, *el-Fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman el-Ûşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015, s. 6; Muhammed Osman el-Bestevî, “Tercemetu'l-MuelliF”, [el-Ûşî], *el-Fetâva's-Sirâciyye*, thk: Muhammed Osman el-Bestevî, Dâru'l-Ulûm Zekeriyâ, y.y. 2011, s. 18.

3 Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Sebetov, *el-Fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman el-Ûşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*, s. 26-29; Kemal Yıldız, Zharkynbai Sebetov, “Orta Asyalı Hanefî Fakihî Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'nin *el-Fetâva's-Sirâciyye* Adlı Eseri ve Bazı Fıkıhî Görüşleri”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, c. II, sy. 1, 2016, s. 58-60; Mehmet Sait Toprak, “Ûşî”, *DİA*, 2012, XLII, 230-231.

4 Bkz. Sebetov, *el-Fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman el-Ûşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*, s. 166.

5 Bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1224.

6 Bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1224; Muhammed Osman el-Bestevî, “Mukaddimetu't-Tahkîk”, [el-Ûşî], *el-Fetâva's-Sirâciyye*, thk: Muhammed Osman el-Bestevî, Dâru'l-Ulûm Zekeriyâ, y.y. 2011, s. 8.

7 Ûşî'nin, *Fetâva's-Sirâciyye*'nin bir nüshasının sonuna, eseri h. 569 yılında bitirdiğine dâir ferâğ kaydı düştüğü ifâde edilir. Bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1224

8 Bkz. Sirâcuddîn Ebû Muhammed Alî b. Osmân b. Muhammed et-Teymî el-Evsî el-Ûşî el-Hanefî (ö. 569/1173-74 ya da 575/1179-80), *el-Fetâva's-Sirâciyye*, thk: Muhammed Osman el-Bestevî, Dâru'l-Ulûm Zekeriyâ, y.y., 2011, s. 24.

bunlar teker teker açıklanır.⁹ Bölüm sonlarının bir kısmında ise genellikle “bâbu mesâil müteferika”,¹⁰ “bâbu'l-müteferrikât”,¹¹ “bâbu mesâil muteferrika”¹² başlıklı muhtelif meseleleri ele alan müstakil bir kısım yer almaktadır.

Eserin sonlarında, klasik fıkıh bâblarına ek olarak, iki müstakil bölüm daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki, *Kitâbu Edebi'l-Müftî ve't-Tenbîh ale'l-Cevâb* başlığını taşımaktadır.¹³ Müellif bu bölümde, “fetvâ âdâbı ve usulü”yle ilgili -ileride künye bilgileri verilecek tahkikli matbû nüshaya nazaran- sekiz sayfalık birtakım bilgiler aktarır. İkincisi, *Kitâbu'l-Fevâid* başlığını taşımaktadır.¹⁴ Müellif, bu bölümde ise ilmin kıymeti, Hz. Peygamber'in nesebi, dört halifenin seçilme şekilleri, mezhep imâmımız (*sâhibu mezhebinâ*) dediği Ebû Hanîfe'nin bazı meziyetleri, Ebû Yûsuf ile Muhammed eş-Şeybânî'nin mezhepteki yeri, Şâfiî'nin nesebi, kırâat imâmımız (*sâhibu kırâatinâ*) dediği Hafs ile diğer kırâat imâmının isimleri gibi konularda on sayfalık yararlı ve pratik birtakım bilgiler nakletmektedir.¹⁵

Eserde, Farsça ibâreler ve tabirler “nikâh”,¹⁶ bilhassa “talâk”,¹⁷ “eymân”¹⁸ gibi bölümlerde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Söz konusu kullanımlar, *Cevâhiru'l-İslâm* adlı Farsça el yazma eserin müellife âit olabileceği şeklindeki öngörüyle¹⁹ paralellik arz etmektedir. Ancak konu hakkında kesin ve doğru bir tespit yapabilmek için, dipnotta künye bilgileri verilen söz konusu eserin iyice incelenmesi gerekmektedir.

el-Fetâva's-Sirâciyye'nin birçok el yazması; Pakistan ve Hindistan'da basılan matbû nüshaları bulunmaktadır.²⁰ Matbû nüshaların birçok ciddi yanlış ve hata ihtivâ ettiği ifade edilmektedir.²¹ Son hâliyle eser, Güney Afrika'da bulunan “Dâru'l-Ulûm Zekeriyâ”ya bağlı “Dâru'l-İftâ” başkanı Rızaulhakk danışmanlığında, Muhammed Osman el-Bestevî tarafından tahkik edilerek 2011 yılında Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye basımevi tarafından bir cilt olarak

9 Sözelimi *Kitâbu't-Tahâret* için bkz. Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 25; “*Kitâbu's-Salât*” için bkz. s. 53; “*Kitâbu'l-Cenâiz*” için bkz. s. 128; “*Kitâbu'z-Zekât*” için bkz. s. 137; “*Kitâbu's-Savm*” için bkz. s. 160; “*Kitâbu'l-Hacc*” için bkz. s. 174; “*Kitâbu'n-Nikâh*” için bkz. s. 192; “*Kitâbu't-Talâk*” için bkz. s. 214.

10 Örnek olarak bkz. Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 126.

11 Örnek olarak bkz. Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 190, 238.

12 Örnek olarak bkz. Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 211.

13 Bkz. Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 599-606.

14 Bkz. Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 607-616.

15 Bkz. Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 607-616.

16 Örneğin bkz. Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 192.

17 Bkz. Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 215-240.

18 Bkz. Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 253-269.

19 Bu öngörü sâhibi için bkz. Sebetov, *el-Fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman el-Üşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*, s. 27. Sebetov, *Cevâhiru'l-İslâm* nüshası için şu kütüphane numaralarını vermektedir: Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr., 1033; Özbekistan İlimler Akademisi Ktp., Doğu El Yazmaları Bölümü, nr. 4/293. Bkz. Sebetov, *el-Fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman el-Üşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*, s. 27, dip: 190.

20 Bu baskıların künye bilgisi hakkında geniş bilgi için bkz. Sebetov, *el-Fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman el-Üşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*, s. 30-31; el-Bestevî, “Mukaddime”, s. 9-10.

21 Bkz. Şebîr Ahmed es-Sâlıcî, “*Takdîmu'l-Kitâb*”, [el-Üşî], *el-Fetâva's-Sirâciyye*, thk: Muhammed Osman el-Bestevî, Dâru'l-Ulûm Zekeriyâ, y.y. 2011, s. 4; el-Bestevî, “Mukaddime”, s. 9.

neşredilmiştir. Bu tahkikli neşir, üç matbû nüsha ve iki el yazma eser göz önünde bulundurulurak hazırlanmıştır.²²

B. *el-Fetâva's-Sirâciyye'nin el-Ûşî'ye Âidiyeti*

*el-Fetâva's-Sirâciyye'*de geçen birkaç bilgidен hareketle, eserin el-Ûşî'ye âidiyetinde şüphe edilmiş ve bunun Sirâciiddin Ebû Hafs Ömer b. İshâk b. Ahmed el-Hindî el-Ğaznevî eş-Şiblî'ye (ö. 773/1372) âit olabileceği iddia edilmiştir.²³ Oysa *el-Fetâva's-Sirâciyye'nin* el-Ûşî'ye âit olduğunu gösteren birçok kuvvetli delil bulunmaktadır. İleri gelen birçok müellifin, eseri el-Ûşî'ye nispet ederek zikretmesi; bizzât el-Ûşî'nin, *el-Fetâva's-Sirâciyye'nin* bir nüshasının sonuna düştüğü ferâğ kaydı;²⁴ biyografilerde el-Hindî'nin yazdığı eserler arasında *el-Fetâva's-Sirâciyye* adında bir eserin zikredilmemesi bu delillerden birkaçıdır.²⁵ Ayrıca *Munyetu'l-Muftî* müellifi Yûsuf b. Ahmed es-Sicistânî, *el-Fetâva's-Sirâciyye'*den çok yararlanmış ve *el-Fetâva's-Sirâciyye*, *Munye'nin* temel kaynakları arasındadır.²⁶ Bu durumda *el-Fetâva's-Sirâciyye'nin* müellifinin el-Hindî olması mümkün değildir. Zira es-Sicistânî (ö. 639/1240), el-Hindî'den (ö. 773/1372) önce yaşamıştır ve kişi, kendisinden sonra yaşayan birine referansta bulunamaz.²⁷ Kezâ el-Ûşî, bayram namazları (*bâbu'l-ideyn*) bahsinde, bayram namazının kılınışına dâir Hz. Ömer ve İbn Mesûd'un görüşünü/rivâyetini zikrettikten sonra, “[İnsanlar] bazı yerlerde, uyumu/birlikteliği sağlamak için [bayram] tekbir[in]de İbn Abbâs'ın rivâyetine/görüşüne uymuşlardır; zira günümüzde halîfeler Abbâsî'dirler.” (لأن الخلفاء اليوم عباسية) ifadesini kullanmaktadır.²⁸ Bu ifade de, eserin el-Hindî'ye âit olmadığı yönünde kuvvetli bir delildir. Zira el-Hindî'nin doğduğu yıllarda (d. 704/1304), Abbâsî hilâfeti/devleti sona ermiş durumdaydı. (655-6/1258).²⁹

Eserin muhakkiki el-Bestevî, söz konusu şüpheleri yersiz/yetersiz bulmuş ve bunları teker teker çürütmeye çalışmıştır. Söz konusu şüpheler, bu şüphelere neden olan bilgiler ve bunlara verilen cevaplar şöyledir:

- “Kâdîhân” lakaplı Ebu'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî, el-Ûşî'den sonra yaşamıştır. Zira el-Ûşî'nin vefâtı 569/1173-74 ya da 575/1179-80; Kâdîhân'ın vefâtı ise 592/1196'dır.³⁰ *el-Fetâva's-Sirâciyye'*de, Kâdîhân'dan bir alıntı bulunmaktadır.³¹ Bu alıntı, eserin el-Ûşî'ye âit olmadığını; bilakis Kâdîhân'dan sonra yaşayan ve kendisine atıf yapması mümkün olan el-Hindî (ö. 773/1372) tarafından yazıldığını göstermektedir. Bu şüpheye mukâbil el-Bestevî, Kâdîhân'dan alıntılanan ibârenin, eserin bazı nüshalarda bulunmadığını, aslında eserin hâşiyesi olup sonradan eklendiğini söyleyerek eserin el-Ûşî'ye nisbetini teyid

22 Bkz. el-Bestevî, “Mukaddime”, s. 10.

23 Bkz. el-Bestevî, “Tercemetu'l-Muellif”, s. 19-20.

24 Bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1224.

25 Bkz. el-Bestevî, “Tercemetu'l-Muellif”, s. 20-21.

26 Bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1224.

27 Bkz. el-Bestevî, “Tercemetu'l-Muellif”, s. 20-21.

28 Bkz. Ûşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 110.

29 Bkz. el-Bestevî, “Tercemetu'l-Muellif”, s. 21.

30 Kâdîhân hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Özel, “Kâdîhân”, *DîA*, 2001, XXIV, 121-123.

31 Bkz. Ûşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 37.

etmektedir.³² Kaldı ki el-Bestevî'ye göre, iki kişinin birbirine muâsır olması, birinin diğerine atıfta bulunmasına engel değildir. Yani muâsır olsalar bile el-Üşî, Kâdîhân'dan iktibâs yapmış olabilir.³³

- Kezâ Ebu'l-Hasen Burhânuddîn Alî b. Ebû Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merğînânî, el-Üşî'den sonra yaşamıştır. Zira el-Üşî'nin vefâtı 569/1173-74 ya da 575/1179-80; el-Merğînânî'nin vefâtı ise 593/1197'dir.³⁴ Oysa *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de, el-Merğînânî'den de bir alıntı yapılmıştır.³⁵ Bu alıntı, eserin el-Üşî'ye âit olmadığını; bilakis el-Merğînânî'den sonra yaşayan ve kendisine atıf yapması mümkün olan el-Hindî tarafından yazıldığını göstermektedir. Bu şüpheye mukâbil; eserin tahkikini yapan ve el yazmalarına ulaşan el-Bestevî, el-Merğînânî'den alıntılanan ibârenin, eserin bazı nüshalarda bulunmadığını, aslında eserin hâşiyesi olup sonradan eklendiğini söyleyerek söz konusu şüpheyi yersiz/yetersiz bulur.³⁶ Kaldı ki el-Bestevî'ye göre, iki kişinin birbirine muâsır olması, birinin diğerine atıfta bulunmasına engel değildir. Yani muâsır olsalar bile el-Üşî, el-Merğînânî'den iktibâs yapmış olabilir.³⁷
- *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de, “Tatar savaşında (*ceng Tatâr*) öldürülenlerin hükmünün, bâğîlerin hükmü gibi” olduğu belirtilir.³⁸ “Tatar savaşı” olarak anılan Moğol istilâsı (*vak'a Tatâr*), el-Üşî'nin vefâtından yaklaşık olarak seksen küsur yıl sonra gerçekleşmiştir. Zira el-Üşî VI./XII. yüzyılda yaşamış; Moğol istilâsı ise VII./XIII. yüzyılda vukû bulmuştur. *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de “Moğol istilâsı”ndan bahsedilmesi, eserin el-Üşî'ye nispet edilemeyeceğini; bilakis istilâdan sonra yaşayan el-Hindî'ye âit olduğunu göstermektedir.³⁹ Bu şüpheye mukâbil; eserde sözü edilen “Tatar savaşı”nın, VII./XIII. yüzyılda vukû bulan “Moğol istilâsı” olmadığı; bunun, Moğol asıllı Karahıtaylar'ın VI./XII. yüzyılda Mâverâünnehir bölgesini ele geçirdikleri sırada vukû bulan “Katvân savaşı”⁴⁰ olduğu ifade edilmektedir.⁴¹

C. *el-Fetâva's-Sirâciyye*'yi Referans Gösteren Kaynaklar

Özelde fetvâ, genelde fıkıh alanında yazılmış birçok eser, *el-Fetâva's-Sirâciyye*'yi referans göstermiştir. Bunlar arasında özellikle İbn Nuceym'in (ö. 970/1563) *el-Bahru'r-Râik* ile *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'i; İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Reddu'l-Muhtâr*, *Minhatu'l-Hâlık ale'l-*

32 Bkz. el-Bestevî, “Tercemetu'l-Muellif”, s. 22.

33 Bkz. el-Bestevî, “Tercemetu'l-Muellif”, s. 22.

34 el-Merğînânî hakkında geniş bilgi için bkz. Ferhat Koca, “Merğînânî”, *DİA*, 2004, XXIX, 182-183.

35 Bkz. Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 44.

36 Bkz. el-Bestevî, “Tercemetu'l-Muellif”, s. 22.

37 Bkz. el-Bestevî, “Tercemetu'l-Muellif”, s. 22.

38 Bkz. Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 132.

39 Bkz. el-Bestevî, “Tercemetu'l-Muellif”, s. 21.

40 Bkz. Ahmet Taşağıl, “Karahıtaylar”, *DİA*, 2001, XXIV, 415; Sebetov, *el-Fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman el-Üşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*, s. 35, dip: 240.

41 Bkz. Sebetov, *el-Fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman el-Üşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*, s. 176, dip: 1553.

Bahri'r-Râik ve Şerhu Manzûma Ukûdi Resmî'l-Muftî'si ön plana çıkmaktadır. *el-Fetâva's-Sirâciyye*'yi referans gösteren kaynaklardan en önemlileri şunlardır:⁴²

- *Munyetu'l-Muftî*: Müellifi, Yûsuf b. Ahmed es-Sicistânî'dir (ö. 639/1240). Bu eserde, Necmeddîn Yûsuf b. Ahmed el-Hâsî'nin (ö. 634/1236) *el-Fetâva's-Suğrâ'sı* ile *el-Fetâva's-Sirâciyye* ayıklanarak mecedilmiştir.⁴³ *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin görüşleri ۴ rumûzu ile gösterilmiştir.⁴⁴
- *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*. Müellifi, Enderpetî'dir (ö. 786/1384).
- *el-Bahru'r-Râik*. Müellifi Zeyneddîn İbn Nuceym'dir (ö. 970/1563). *el-Bahru'r-Râik*, Neseffî'nin *Kenzu'd-Dekâik* adlı eserinin şerhidir. İbn Nuceym, *el-Bahru'r-Râik*'te *el-Fetâva's-Sirâciyye*'den yaklaşık yüz mesele aktarmıştır.⁴⁵
- *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*. Müellifi, İbn Nuceym'dir.
- *Minehu'l-Gaffâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*. Müellifi, Timurtâşî'dir (ö. 1006/1598). Timurtâşî, *Tenvîru'l-Ebsâr* adlı eserine şerh yazmıştır.
- *Hâşiyetu's-Şelebî alâ Tebyîni'l-Hakâik*. Müellifi Şelebî'dir (ö. 1021/1612).
- *Mecma'u'l-Enhur fî Şerhi Multeka'l-Ebhur*: Müellifi Şeyhîzâde Abdurrahmân'dır (1078/1667). Halebî'nin (ö. 956/1519) *Multeka'l-Ebhur* adlı eserinin şerhidir.
- *el-Fetâva'l-Hindiyye/el-Fetâva'l-Âlemgiriyye*. Müellifi, Şeyh Hindistan'lı bir grup âlimdir. *el-Fetâva's-Sirâciyye*'den üç yüz kadar alıntı yapılmıştır.⁴⁶
- *Reddu'l-Muhtâr/Hâşiyetu İbn Âbidîn*. Haskefî (ö. 1088/1677), Timurtâşî'nin *Tenvîru'l-Ebsâr* adlı eserini *ed-Durru'l-Muhtâr* adıyla şerh etmiştir. İbn Âbidîn de (ö. 1252/1836) *ed-Durru'l-Muhtâr*'a *Reddu'l-Muhtâr* adıyla bir hâşiyeyi yazmıştır. İbn Âbidîn *Reddu'l-Muhtâr*'da, *el-Fetâva's-Sirâciyye*'den yüzden fazla nakilde bulunmuştur.⁴⁷
- *Minhatu'l-Hâlik ale'l-Bahri'r-Râik*: Müellifi, İbn Âbidîn'dir. İbn Âbidîn, İbn Nuceym'in *el-Bahru'r-Râik* adlı şerhine bu hâşiyeyi yazmıştır.
- *Şerhu Manzûma Ukûdi Resmî'l-Muftî*: İbn Âbidîn'in fetvâ âdâbıyla ilgili yazdığı risâledir.
- *el-Lubâb*: Meydânî'nin (ö. 1298/1881), Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *Muhtasar*'ına yazdığı şerhtir.
- *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir fî Kavâ'id ve Furû' Fıkhî's-Şâfi'iyye*: Müellifi Suyûtî'dir (ö. 911/1505).
- *el-Fetâva'l-Hadîsiyye*: Müellifi İbn Hacer el-Heytemî'dir (ö. 974/1567).

II. el-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE'DE YER ALAN BAZI ÖZGÜN GÖRÜŞLER

Yukarıda belirttiğimiz gibi *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de birçok özgün görüş ve yaklaşım bulunmaktadır. Bunların bir kısmı, sonraki fıkıh ve fetvâ kitaplarında yoğun bir ilgiye mazhar olmuş ve olduğu gibi nakledilmiştir. Bu başlık altında, el-Üşî'nin *el-Fetâva's-*

42 Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Sebetov, *el-Fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman el-Üşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*, s. 181-189.

43 Bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1887.

44 Bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1887; Sebetov, *el-Fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman el-Üşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*, s. 182.

45 el-Bestevî, "Mukaddime", s. 9; es-Sâlûcî, "Takdîmu'l-Kitâb", s. 4.

46 el-Bestevî, "Mukaddime", s. 9; es-Sâlûcî, "Takdîmu'l-Kitâb", s. 4.

47 el-Bestevî, "Mukaddime", s. 9; es-Sâlûcî, "Takdîmu'l-Kitâb", s. 4.

Sirâciyye'deki genel nitelikli bazı görüşleri ve fetvâ usûlüne dâir bazı görüşleri incelenecektir.

A. Genel Nitelikli Bazı Görüşler

el-Fetâva's-Sirâciyye'de zikredilen genel nitelikli görüşlerden bazıları şunlardır:

- حكم من قتل في جنك تثار كحكم الباغي
“Tatar savaşında öldürülenlerin hükmü, bâğîlerin hükmü gibidir.”⁴⁸
- لا يجوز المناكحة بين آدم والجن والإنسان المائي لإختلاف الجنس
“Cinsleri farklı olduğundan ötürü insan, cin ve su insanları arasında evlilik câiz değildir.”⁴⁹
İnsanlar ile su insanları arasındaki evlilik konusu, ilk olarak *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de yer almıştır ve daha sonraki âlimler, bu meseleyi *el-Fetâva's-Sirâciyye*'den almışlardır.⁵⁰ Öyle ki Şâfiî fıkıhçılardan Suyûtî *el-Eşbâh ve'n-Nazâir* adlı eserinde ve İbn Hacer el-Heytemî *el-Fetâva'l-Hadîsiyye* adlı eserinde, *el-Fetâva's-Sirâciyye*'yi bu meselede referans almışlardır.⁵¹
- “Bizden esir edilmiş birine, ‘Kâfir melike secde et; yoksa seni öldürürüz.’ denirse; faziletli olanı, secde etmemesidir. Eğer kendisine “Melike selamlama secdesi yap; yoksa seni öldürürüz.” denirse; faziletli olanı, secdeye gitmesidir.”⁵²
- “Acem, Arab’a; Arap da Kureyş’liye denk değildir. Kureyş’li Hâşimî’lere denktir.”⁵³
- من ارتحل إلى مذهب الشافعي رحمه الله تعالى يعز وحقى أن أبا حفص عبد الله بن أبي حفص الكبير البخاري رحمه الله تعالى ارتحل إلى مذهب الشافعي رحمه الله تعالى لكثرة الشفعية فأمر بالتعزير والنفي عن البلدة
“Biri, Şâfiî mezhebine geçerse, kendisine tazîr cezası öngörülür. Nitekim Ebû Hafs Abdullâh b. Ebî Hafs el-Kebîr el-Buhârî, Şâfiî’lerin çokluğundan ötürü Şâfiî mezhebine geçmiş; bunun üzerine tazîr edilerek yerleşim yerinden sürülmüştür.”⁵⁴
- “Kişi, birine “Bir Allah için, bir de benim için secde etmen gerekiyor.” derse o kişi tekfir edilmez. Zira buradan kasıt, şükür ve minnettir; secdeyi gerçekleştirmek değildir.”⁵⁵
- “Kişinin, canlı resmi çizmesi mekrûhtur; ağaç resmi çizmesi ise mekrûh değildir.”⁵⁶
- “Bayram namazından sonra [teşrik] tekbîr[i] getirilmez.”⁵⁷
- “Namazda [teşehhütte], أشهد أن لا إله إلا الله denildiği vakit, şehâdet parmağıyla işâret edilmesi (yani işâret parmağının kaldırılması) mekrûhtur.”⁵⁸

48 Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 132.

49 Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 193.

50 Bkz. Sebetov, *el-Fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman el-Üşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*, s. 176-177.

51 Bkz. el-Bestevî, “Mukaddime”, s. 9.

52 Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 293.

53 Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 197.

54 Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 282.

55 Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 304.

56 Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 334.

57 Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 111.

58 Üşî, *Fetâva's-Sirâciyye*, s. 73.

B. “Fetvâ Usûlü”ne Dâir Bazı Görüşler

Müellif, eserin sonlarında, “fetvâ âdâbı ve usûlü”ne dair özgün bazı görüşler geliştirir. Bu görüşlerden bazıları, aşağıda kısaca aktarılacaktır:

- “Bazı âlimlere göre fetvâ vermek mekrûhtur. Doğru olanı, fetvâ vermenin ehil kişilere mekrûh olmadığıdır.”⁵⁹
- “Fetvâ verecek kişinin, ulemânın konuya dâir görüşlerini; bu görüşlerin dayanaklarını ve insanların uygulamalarını (*muâmele*) bilmesi gerekir.”⁶⁰
- “Müftînin, ihtilâf edilen bir mesele hakkında: “Bu, falan şahsın görüşüne göre câiz; falan şahsın görüşüne göre câiz değildir.” demesinin bir sakıncası yoktur. Buna mukâbil birini seçip delilini bilmediği müddetçe onun görüşüyle cevap vermesi câiz değildir.”⁶¹
- “Müftînin, yaşadığı yerleşim merkezinin ve zamanının, -şerîata aykırı olmayan- âdetlerini göz önünde bulundurması gerekir.”⁶²
- “Fetvâ, mutlak anlamda evvelâ Ebû Hanîfe’nin; sonra Ebû Yûsuf’un; sonra Muhammed b. el-Hasen [eş-Şeybânî’nin], sonra Zufer b. el-Huzeyl ile el-Hasen b. Ziyâd’ın görüşüne göre verilir.”⁶³
- “Ebû Hanîfe bir görüşte; iki öğrencisi (*sâhibeyn*) Ebû Yûsuf ile Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî başka bir görüşte ise, müftînin, iki taraftan birinin görüşüne göre fetvâ verebileceği söylenmiştir. Ancak müftî müçtehit değilse, [bana göre] ilk tarafı (Ebû Hanîfe’nin görüşünü) seçmesi daha doğrudur. Zira o [Ebû Hanîfe], zamanının en büyük âlimidir. Öyle ki şâfi’î [onun hakkında] şöyle demiştir: “Bütün insanlar, fıkihta Ebû Hanîfe’ye borçludurlar (*iyâl*).” Bundan ötürü, ilmin sekizde yedisinin Ebû Hanîfe’ye âdiyetinin müsellem olduğu ifade edilmiştir.”⁶⁴
- “Müşkil veya müteşâbih olmadıkça, hadisi mana ile nakletmek câizdir.”⁶⁵
- “Esbâb-ı nüzûlu (*ahvâlu’t-tenzîl*) ve lügatin vücûhunu bilmedikçe veya öğrenmedikçe, kişinin Kur’ân’ı kendi görüşüne göre tefsir etmesi câiz değildir.”⁶⁶
- “Kendisine sorulmadığı zaman müftînin, fetvâyı delillendirmesine gerek yoktur.”⁶⁷
- “Müftînin, hata ettiği ortaya çıktığı zaman, utanmadan ve çekinmeden görüşünden dönmesi gerekir. Nitekim Nûh b. Derrâc’ın “Hata ettin.” demesi üzerine Ebû Hanîfe hatasından dönmüştür.”⁶⁸
- “Şayet biri, ‘Allah, Cennet ehlinin nefeslerinin sayısını bilir mi?’ şeklinde bir soru sorarsa, kendisine şöyle cevap verilir: ‘Allah, onların nefeslerinin sayısının olmayacağını bilir.’”⁶⁹

59 Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 599.

60 Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 600.

61 Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 600.

62 Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 601.

63 Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 602.

64 Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 602-603.

65 Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 603.

66 Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 603.

67 Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 603.

68 Geniş bilgi için bkz. Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 603.

69 Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 603.

- “Şayet biri, ‘Allah, kendi mislini yaratabilir mi?’ şeklinde bir soru sorarsa, kendisine şöyle cevap verilir: ‘Bu, imkânsız/mantıksız (*muhâl*) bir sorudur. Zira yaratılan, yaratanın misli ol[a]maz. İmkânsız/mantıksız sorulara cevap verilmez.”⁷⁰
- Müftîye bir mesele sorulduğu zaman, o meseleyi dikkatle inceleyecek. Şayet cevabı, ayrıntı gerektiren cinsten bir meseleyse, onu detaylandırarak ve mutlak olarak cevap vermeyecektir. Zira [böyle yaparsa] hata ede[bili]r.”⁷¹
- “Müftînin, fetvâ talep edene (*musteftî*) halîm, vakur, yumuşak sözlü ve güler yüzlü olması vâciptir.”⁷²
- “Müftînin, [fetvâ talep edenler arasında] ilk gelene öncelik vermesi ve saygın olmayan kişiyi (*vadî*) saygın olan kişiye (*şerîf*) takdim etmemesi gerekir.”⁷³
- “Müftî, cevap verdikten sonra, akabinde “vallahu a’lem” (والله أعلم) veya benzer bir ibâre yazması gerekir. Ehl-i Sünnet ve Cemâ’tın üzerinde ittifâk ettiği dinî meselelerde, “vallahu’l-muvaffik” (والله الموفق) “ve billâhi’t-tevfîk” (وبالله التوفيق), “ve billâhi’l-ismet” (وبالله العصمة) gibi ibâreler yazılmasının gerekli olduğu da ifâde edilmiştir.”⁷⁴

SONUÇ

el-Üşî, Orta Asya’da yaşamış önemli bir fakih; *el-Fetâva’s-Sirâciyye*’si de, Hanefî mezhebi literatürünün ve “nevâzil”/“fetvâ” edebiyat türünün en gözde çalışmalarından biridir. Şöhretini, daha ziyâde “nevâzil”/“fetvâ” türü özgün görüşler ve orijinal yaklaşımlar ihtivâ etmesinden alan *el-Fetâva’s-Sirâciyye*, sonraki birçok önemli esere referans kaynağı olmuştur. *el-Fetâva’s-Sirâciyye*, el-Üşî’nin fıkıh alanındaki otoritesini ve yetkinliğini gözler önüne sermektedir. Bu yönüyle el-Üşî’nin fıkıhçılığı, hadisçiliğinden ve -unun, kelâma dâir *el-Emâlî/Bed’ü’l-Emâlî* adında manzûm bir risâle telif ettiği, bu risâle çerçevesinde oluşan zengin literatür koleksiyonunun da kendisinden sonraki dönemlere âit olduğu gerçeğinden hareketle- kelâmcılığından daha ileri bir düzeydedir.

KAYNAKÇA

- el-Bağdâdî, İsmâil b. Muhammed Emîn, *Hediyyetu’l-Ârifin Esmâu’l-Muellifin ve Âsâru’l-Musannifin*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Ârabî, Beyrut t.y.
- el-Bestevî, Muhammed Osman, “Tercemetu’l-Muellif”, [el-Üşî], *el-Fetâva’s-Sirâciyye*, thk: Muhammed Osman el-Bestevî, Dâru’l-Ulûm Zekeriyâ, y.y. 2011, s. 18-23.
-, Muhammed Osman, “Mukaddimetu’t-Tahkîk”, [el-Üşî], *el-Fetâva’s-Sirâciyye*, thk: Muhammed Osman el-Bestevî, Dâru’l-Ulûm Zekeriyâ, y.y. 2011, s. 8-13.
- Kâtib Çelebî, Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halîfe, *Keşfü’z-Zunûn an Esâmî’l-Kutub ve’l-Funûn*, Mektebetu’l-Musnî, Bağdad 1941. 2 cilt.
- Koca, Ferhat, “Merğînânî”, *DİA*, 2004, XXIX, 182-183.
- özel, Ahmet, “Kâdîhân”, *DİA*, 2001, XXIV, 121-123.

70 Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 603.

71 Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 604. Üşî, bu hususla ilgili olarak birçok örnek zikreder. Bu örnekler için bkz Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 604-606.

72 Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 606.

73 Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 606.

74 Üşî, *Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 606.

- es-Sâlûcî, Şebîr Ahmed, “Takdîmu'l-Kitâb”, [el-Ûşî], *el-Fetâva's-Sirâciyye*, thk: Muhammed Osman el-Bestevî, Dâru'l-Ulûm Zekeriyâ, y.y. 2011, s. 3-5.
- Sebetov, Zharkynbai, *el-Fetâva's-Sirâciyye Adli Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman el-Ûşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015.
- Taşagıl, Ahmet, “Karahıtaylar”, *DîA*, 2001, XXIV, 415-416.
- Toprak, Mehmet Sait, “Ûşî”, *DîA*, 2012, XLII, 230-231.
- el-Ûşî, Sirâcuddîn Ebû Muhammed Alî b. Osmân b. Muhammed et-Teymî el-Evsî el-Haneffî (ö. 569/1173-74 ya da 575/1179-80), *el-Fetâva's-Sirâciyye*, thk: Muhammed Osman el-Bestevî, Dâru'l-Ulûm Zekeriyâ, y.y., 2011.
- Yıldız, Kemal; Sebetov, Zharkynbai, “Orta Asyalı Hanefî Fakihî Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'nin *el-Fetâva's-Sirâciyye* Adli Eseri ve Bazı Fıkıhî Görüşleri”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, c. II, sy. 1, 2016, 52-77.